

СТОСУНКИ ОСНОВНИХ ПРОТЕСТАНТСЬКИХ КОНФЕСІЙ В УКРАЇНІ (НА МАТЕРІАЛІ ОФІЦІЙНИХ ЦЕРКОВНИХ ДЖЕРЕЛ)

RELATIONS BETWEEN MAIN PROTESTANT CONFESSIONS IN UKRAINE (ON THE MATERIAL OF OFFICIAL CHURCH SOURCES)

Основна мета статті полягає у визначенні ставлення євангельських християн-баптистів і християн віри євангельської – п'ятидесятників до адвентистів. Джерелом визначення ставлення конфесій до адвентистів обрано онлайн-ресурси, оскільки в умовах пандемії вони стали основним виток інформації про релігійні конфесії в Україні. Установлено, що всі три конфесії активно взаємодіють у багатьох соціальних проєктах і міжконфесійних організаціях. Особливий сплеск взаємодії припав на святкування 500-річчя Реформації у 2017 році. Досліджено, що більшість релігійних проблем для конфесій спільні, в тому числі й принципи й етичні цінності, які сповідують ці деномінації. Щодо висловів про адвентистів – баптисти й п'ятидесятники, – то вони містять здебільшого позитивні твердження та схвальні відгуки, а іноді мають нейтральний інформаційний зміст. Однак варто підкреслити, що деякі публікації, статті на інформаційних ресурсах, особливо євангельських – п'ятидесятників, містять застереження щодо деяких доктрин адвентистів і радять ставитися вірянам своєї конфесії до них з обережністю. Зазвичай це доктрини про небесне святилище, пророчий дар Еллен Уайт, концепція великої боротьби й святкування суботнього дня. Загалом констатуємо, що стосунки всіх трьох деномінацій конструктивні, віряни конфесій співпрацюють у спільних проєктах і більшість висловів про адвентистів від баптистів і п'ятидесятників позитивно нейтральні. Отже, незважаючи на деякі доктринальні відмінності, всі ці конфесії демонструють дотримання християнських морально-етичних цінностей і за можливості намагаються злагоджено співпрацювати.

Ключові слова: баптисти, п'ятидесятники, адвентисти, міжконфесійні стосунки, онлайн-ресурси.

The main purpose of the article is to determine the attitude of evangelical Baptists and Christians of the Evangelical Pentecostal faith to Adventists. Online resources were chosen as the source for determining the attitude of denominations to Adventists, as they became the main source of information about religious denominations in Ukraine during the pandemic. It is established that all three denominations actively cooperate in many social projects and interfaith organizations. A special surge in this interaction came at the celebration of the 500th anniversary of the Reformation in 2017. It is established that most of the religious problems for these denominations are common, including the principles and ethical values professed by these denominations. As for the statements about Adventists – Baptists and Pentecostals, they contain mostly positive statements and positive feedback, and sometimes have a neutral informational content. However, it should be emphasized that some publications of the article on information resources, especially the Evangelical Pentecostals, contain reservations about some Adventist doctrines and advise believers of their denomination to treat them with caution. These are usually the doctrines of the heavenly sanctuary, the prophetic gift of Ellen White, the concept of the great struggle, and the Sabbath celebration. In general, the relationship between all three denominations is constructive, denominations cooperate in joint projects, and most statements about Adventists from Baptists and Pentecostals are positively neutral. Thus, despite some doctrinal differences, all these denominations demonstrate adherence to Christian moral and ethical values and, if possible, try to cooperate harmoniously.

Key words: Baptists, Pentecostals, Adventists, interfaith relations, online resources.

УДК 330.342. 146:2 (477)
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.23.2>

Куриляк В.В.

к.техн.н.,
доцент кафедри філософії
та релігієзнавства
Український гуманітарний інститут

Полумисна О.О.

к.філол.н.,
доцент кафедри журналістики
Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна

Постановка проблеми. У XXI столітті релігійне життя поступово переміщується з офлайн в онлайн-середовище. Нині фактично кожен вірянин, який має доступ до мережі, може ознайомитися з інформацією, яка стосується його релігійної конфесії та, навіть не буди присутнім на службі, може прослухати її онлайн, що надзвичайно актуально для нашого часу в умовах пандемії Ковід-19. На теренах України протестантизм широко представлений як один із трьох напрямів християнства та є третім за кількістю вірян після православних і католиків. Оскільки ця група не є єдиним цілим, а складається з декількох конфесій, цікавим видається не лише те, як сприймає зовнішній світ адвентистів, а й те, яким є ставлення представників інших протестантських конфесій до адвентистів у внутрішньому вимірі.

Постановка завдання. Проблематика дослідження порушена з метою зрозуміти на прикладі моніторингу стосунків баптистів, п'ятидесятників та адвентистів, як протестантські конфесії взаємодіють і співпрацюють одне з одним на території України. І водночас знайти відповідь на питання, чи доктринальні відмінності зазначених трьох конфесій не заважають їм співіснувати й взаємодіяти одна з одною.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Україні серед протестантських конфесій найбільше представництво мають євангельські християни-баптисти (далі – ЄХБ), а також християни віри євангельської – п'ятидесятники. Тому пропонуємо звернути увагу на офіційні сайти цих двох конфесій [1; 2].

З появою новітніх комп'ютерних технологій і мереж церква змогла отримати нові платформи для поширення своєї місії. Світлана

Филипчук стверджує, що саме з комп'ютери-зацією та появою нових медіа пов'язані «явища віртуалізації та консюмеризму релігії. Медіа-тизація християнських конфесій України через призму інтернет-середовища відбувається шляхом глобальної зміни людини, отже й церкви, яка прагне діалогу з людиною та спільно-та ми людей засобами нових медіа» [3].

Одним із перших проаналізуємо сайт «Всеукраїнський союз церков євангельських християн-баптистів», оскільки він є ключовим джерелом інформації та комунікації для християн-баптистів. Інтерфейс сайту витриманий у білому кольорі. О. Отич у своїй статті «Колір як емоційно-змістовий код культури» зазначає, що «саме білий колір означає життя, денне світло, чистоту, цнотливість, очищену душу, спорідненість із божественним світлом, святе життя, цілісність. Це колір ангелів, святих і праведників, колір найбільших християнських свят: Різдва, Водохреща й Вознесіння» [4]. Окрім того, розміщено логотип у вигляді розгорнутої книги на тлі сонця та хреста.

Розуміємо, що книга символізує мудрість, посеред неї на логотипові розміщено вогнище як символ святині. На сайті є декілька рубрик: «Про нас», «Служіння», «Дописи», «Медіа», «Новини». У рубриці «Про нас» можемо дізнатись про Союз ЄХБ, цінності, місію, бачення братства ЄХБ, віровчення, положення про служіння пресвітера тощо. У рубриці «Служіння» опубліковані повідомлення, які стосуються сім'ї, дітей і підлітків, молоді, капеланства, внутрішньої місії, місії за кордоном, християнської освіти, музики й творчості, соціальної праці. Рубрика «Дописи» має такі підрубрики: «Інтерв'ю», «Практичне християнство», «Апологетика», «Історія». У рубриці «Медіа» можемо знайти програму «Світ для Христа», звернення, коментарі, інтерв'ю-обговорення, конференції, акценти. У рубриці «Новини» дізнаємось про служіння під час карантину, Світ, Україну.

Також тут розміщені останні новини й анонси майбутніх подій. Сайт мультимедійний, оскільки на ньому представлені повідомлення в текстовому, фото- й відеоформаті, транслюються богослужіння онлайн у різних містах України: Дніпро, Вінниця, Рівне, Харків, Київ, Чернівці, Запоріжжя та інші. С. Филипчук так характеризує цей сайт: «надає можливість своїм відвідувачам прослуховувати Біблію в онлайн-режимі, переглянути відео з відвідин пасторами військових збройних сил України, які служать на передовій у зоні антитерористичної операції, є форум пасторів-баптистів, де обговорюються актуальні й болючі для служителів теми, інтерв'ю-обговорення тощо» [3]. З головної сторінки сайту можна перейти за посиланнями на «Ресурси для дитячих і підліткових служителів», «Ресурси для цер-

кви», «Фонд «Міст у життя» та ознайомитись з інформацією, яка напряму стосується євангельських християн-баптистів.

Схожий із ним інтерфейс і логотип сайту «Української Церкви Християн Віри Євангельської» (далі – УЦХВЕ). Відрізняється розташуванням вгорі блоку, де прописано «100 років п'ятидесятницького руху в Україні. Українська Церква Християн Віри Євангельської» та розміщене фото, де зображені представники руху. На сайті в порівнянні із сайтом баптистів більше рубрик: «Головна», «Про нас», «Новини», «Департаменти», «Пастирське слово», «Проекти», «Медіа», «Актуальне інтерв'ю», «Контакти», «»Карта УЦХВЕ». У розділі «Медіа» є посилання на засоби масової інформації п'ятидесятників: газети «Жива надія», «Голос надії», «Вірую» та часопис «За євангельську віру», журнал «Благовісник», телепрограми «На початку було слово» (телеканал «CNL-Україна» – www.cnl.tv), радіопрограми «Жива надія» та «Вірую». Як бачимо, сайт п'ятидесятників також мультимедійний, але окрім тексту, фото й відео тут представлено аудіопророки. Подкасти натепер стають одним із популярних жанрів, оскільки дають можливість прослуховувати інформацію в будь-який час і в будь-якому місці. На сайті є підрубрика «Блоги», де можна висловлювати свої роздуми щодо релігійних цінностей конфесії. Окрім того, на сайті активно проводиться юридична консультація. Розміщено також повідомлення про недільні богослужіння УЦХВЕ, які щотижня транслюються онлайн або проходять у стінах молитовних будинків.

З правого боку на сайті можемо ознайомитися з посиланнями на творчість п'ятидесятників і переліком установ, де можна отримати християнську освіту: «Київський біблійний інститут», «Evangel Theological Seminary», «Семінарія Практичного Богослов'я», «Львівська богословська семінарія», «Чернівецька Біблійна Семінарія», «Тернопільська Біблійна Семінарія», «Рівненська Духовна Семінарія» та інші. На ознаці зворотності й інтерактивності сайту наголошує С. Филипчук. Вона говорить, що на офіційному сайті «є відеозвернення старшого єпископа УЦХВЕ Михайла Паночка, а також посилання на YouTube-канал медіа служіння УЦХВЕ, де розміщено відео проповіді, трансляції щорічного Всеукраїнського з'їзду християнської молоді в Малині тощо» [3].

На проаналізованих нами сайтах немає окремої статті, присвяченої Церкві адвентистів сьомого дня (далі – АСД), однак є низка публікацій, в яких згадуються адвентисти. До прикладу, в статті під назвою «У Брова-рах відзначили День Біблії» описане урочи-сте святкування Дня Біблії в рамках програми відзначення 500-річчя Реформації, де зазна-

чено, що «Дискусії та доповіді були прекрасно доповнені Київським духовим оркестром Церкви адвентистів сьомого дня» [5]. Крім того, в статті «Глава держави відвідав Дім Біблії» (2018 рік) наведено слова Президента України Петра Порошенка: «Ми йдемо від російського ярма, від Росії, де зараз закривають баптистські академії, забороняють адвентистів, чинять перешкоди нашій церкві» [6]. Також цікавою є публікація під назвою: «Розпізнати та допомогти» – конференція на Тернопільщині» [7]. Контекст такий: у 2018 році відбулася конференція церкви ЄХБ, де головним проповідником (ведучим) був керівник Центру Апологетичних досліджень. Під час семінарів було розглянуто чимало питань захисту віри й вміння розпізнати не біблійне вчення» [7]. Окрім того, надано практичні поради щодо питання, як мати справу з вченням Свідків Єгови, Мормонів та «яким має бути ставлення до вчення Адвентистів сьомого дня, в якому не все так однозначно» [7].

У статті під назвою «Влада «ЛНР» заборонила діяльність євангельських церков» розповідається про те, що «влада Луганська відмовила в реєстрації всім церковним громадам євангельських християн (баптистам, п'ятидесятникам, адвентистам)» [8]. Іншими словами, пероблеми протестантських церков на західних територіях України спільні, і їхнє розв'язання потребує спільних зусиль і молитви.

Не менш цікавою є публікація «Межі й можливості християнина в університеті», яка підсумовує результати проведення подіумної дискусії «Християнство в університеті: межі можливого» (пройшла 26 січня 2018 року в Інституті святого Томи в Києві). Серед виступів представників різних закладів вищої освіти в Україні й закордону згадано виступ Людмили Штанько, ректора закладу вищої освіти, яка розповіла про історію та діяльність Українського гуманітарного інституту (далі – УГІ) (належить Церкві АСД) і наголосила, що в УГІ діє заборона «на паління, вживання алкоголю та заборона на нецнотливі стосунки на території кампусу» [9].

Низка публікацій на зразок «День Біблії на Сумщині» [10] і тому подібних описує спільність дій трьох протестантських церков під час святкування 500-річчя Реформації та показує, що це свято спонукало три протестантські церкви – євангельських християн-баптистів, християн віри євангельської та адвентистів сьомого дня – спільно пропагувати біблійні цінності під час проведення різноманітних заходів [10].

Так, наприклад, на Волині у 2017 році баптисти, п'ятидесятники й адвентисти організували престур, в якому викладали «благодійне служіння та соціальну діяльність представників євангельських церков» [11]. Під час престуру

волинські журналісти відвідали дім молитви Церкви АСД. Там вони дізналися «про користь і шкоду харчових продуктів» і про «важливість профілактичних заходів, які варто виконувати, аби бути здоровим як духовно, так і тілесно» [11].

Спільну прикладну роботу протестантів, у тому числі адвентистів, викладено в статті під назвою «У Чернівецькій області віряни прибирали прикордонну зону», де автор розповідає, що в рамках проекту R-500 до прибирання від сміття прикордонного пропуску «Порубне» були залучені члени релігійних громад баптистів, п'ятидесятників та адвентистів сьомого дня. Підкреслюється, що перед початком прибирання служитель Церкви АСД Павло Козак прочитав молитву. Також стаття містить слова з приводу заходу 21-річного адвентиста Івана Лупу й згадує хлопчика-другокласника Марка Гаврилова, який разом із батьками відвідує зібрання адвентистів і також долучився до прибирання [12].

На сайті євангельських християн-баптистів згадуються інші міжконфесійні заходи, в яких брала участь Церква АСД. Серед таких заходів описуються відкриття в Рівному виставки «Реформація: від витоків до сьогодення» [13] та виставки «Реформація: 500» на Луганщині [14]. Ще наведено розповідь про проведення Національного дня молитви за Україну [15]. Також на сайті є чимало статей про діяльність міжконфесійного релігійно-громадського об'єднання Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій (далі – ВРЦіРО), членом якої, зокрема, є Церква АСД [16; 17].

Сайт п'ятидесятників подібно до вище проаналізованого сайту баптистів також містить згадки про адвентистів у рамках проведення різноманітних міжконфесійних заходів і конференцій. Цікавою та змістовною є публікація під назвою «Євангельські церкви підсумували роботу за рік Реформації – репортаж з урочистого Форуму», в якій Церкву АСД включили в «євангельсько-протестантський рух в Україні» з поясненням того, що Церква АСД нарешті «самоусвідомила себе як єдине ціле, знає свої недоліки й водночас розуміє свій потенціал у суспільстві» [18]. Описано соціальну акцію протестантських конфесій «День Служіння» в прибиранні сміття по різних місцях [19]. Також на сайті розміщені статті про реакцію протестантських церков на події на Майдані (2013–2014 роки) й міжконфесійну молитву за владу перед парламентськими виборами 2014 року [20].

У статті «Церква ХВЕ міста Дубно відзначила 30-літній ювілей від дня освячення Дому молитви» описується приклад співпраці між різними протестантськими конфесіями, де від початку заснування дому молитви в ньому проводили богослужіння відразу три конфесії: баптисти, адвентисти й п'ятидесятники.

Автор статті підкреслює: «Незважаючи на певні доктринальні відмінності у віровченні, церква являла собою зразок християнської злагоди» [21].

Керівник церкви ХВЕ в Україні Михайло Паночко в статті «Михайло Паночко зустрівся з релігієзнавцями: розмовляли про приклад Греції, євангельські цінності й геополітику» [22] показав різницю між організаційною структурою українських п'ятидесятників та іншими християнськими конфесіями, зокрема Церкви АСД, і підкреслив, що «ЦХВЕУ, на відміну від багатьох інших релігійних спільнот (наприклад, адвентистів, католиків і вірян православної церкви Московського патріархату), має свій центр в Україні, а не за кордоном» [22]. Цей фактор, на думку М. Паночка, є позитивним аспектом, оскільки «дає можливість Церкві самостійно визначати напрями служіння» [22].

Необхідно звернути увагу на ставлення євангельських християн до Церкви АСД із доктринального боку. Про це можна ознайомитися на україномовному сайті Центру апологетичних досліджень, який сповідує погляди, подібні до віровчення баптистів і п'ятидесятників, позиціює свою діяльність як «одне з небагатьох служінь серед усіх євангельських церков України й працює з тими, хто був у культурі або знаходиться там» [23]. На сайті в окремому підрозділі міститься аналіз віровчення адвентистів сьомого дня. На початку зазначено, що «Адвентистів сьомого дня, скоріш за все, дуже складно назвати культом так, як би ми назвали Свідків Єгови», однак «у цьому вченні є кілька серйозних недоліків, які роблять вчення дуже сумнівним» [24]. Центр апологетичних досліджень виділяє такі «сумнівні» доктрини Церкви АСД: концепція Великої боротьби, святкування суботнього дня, пророча роль Еллен Уайт та ідея про небесне святилище. Також автори сайту вважають, що адвентисти мають сумнів щодо впевненості у власному порятунку, саме це є підґрунтям того, що Церква має хибне розуміння виправдання за вірою [24].

Чималий вплив на євангельсько-протестантські рухи в Україні зробив відомий американський баптистський проповідник Джон Макартур. Багато його книг було перекладено російською мовою та поширено в багатьох протестантських громадах. Він неодноразово відвідував країни колишнього Радянського Союзу [25, с. 30–32]. Саме із цієї причини з'ясуємо погляд Джона Макарура та його однодумців на Церкву АСД. До прикладу, на сайті духовної семінарії «The Master`s Seminary», засновником якої в 1986 році був цей відомий проповідник, знаходиться стаття «Оцінка адвентизму сьомого дня» [26]. Автор статті Натан Бусеніц, декан факультету й доцент богослов'я в цьому

навчальному закладі, порушує питання: «Як євангельські християни повинні оцінювати рух АСД?». Н. Буценіц визнає, що деякі євангельські християни вважають, що Церква АСД «повинна відкрито сприйматися як просто ще одна деномінація» (Джона Мак-Артура), однак автор відповідає на цю позицію словами: «Я із цим незгоден». Далі він наводить аргументацію свого погляду, стверджуючи, що «історично євангелісти й фундаменталісти розглядали рух адвентистів сьомого дня як культ». А щодо теперішнього стану речей, то «в офіційній теології Церкви АСД все ще існують серйозні недоліки, які повинні дати євангельським християнам серйозний привід задуматись» [26]. Н. Буценіц стверджує, що адвентисти мають цілу низку «неортодоксальних богословських відмінностей», таких як: 1) несвідомий стан душі після смерті; 2) знищення нечестивих, 3) історичний наголос на тому, що адвентисти – єдина справжня церква.

Однак автор вважає, що «основними проблемами, які відокремлюють адвентистів сьомого дня від біблійного християнства», є: «1) неортодоксальний погляд на викупну роботу Христа через призму слідчого суду, який, на їхню думку, розпочався в 1844 році; 2) незаконне возвеличення пророцтв Еллен Уайт; 3) законне твердження, що християни повинні святкувати суботи й дотримуватися законів харчування, записаних у книзі Левит. Саме ці три доктрини Церкви АСД, на погляд автора статті, дають підстави вважати, що до теології адвентистів потрібно ставитися з пересторогою.

Висновки з проведеного дослідження. Як бачимо, релігійне життя з легкістю перемістилося до онлайн-середовища. У такому контексті можливим стало відкрито побачити співпрацю між різними конфесіями. Що євангельські християни-баптисти, що християни віри євангельської – п'ятидесятники активно взаємодіють між собою, а також із представниками Церкви Адвентистів сьомого дня. Можна дійти висновку, що євангельські християни сприймають позитивно співпрацю із Церквою АСД у міжконфесійних організаціях і проектах. Більшість проблем конфесій спільні й потребують спільного рішення, вони фактично пропагують однакові цінності й разом співпрацюють. Згадки про адвентистів у статтях мають здебільшого позитивне або нейтральне забарвлення. Деякі статті відносять Церкву АСД до євангельсько-протестантського руху, однак на доктринальному рівні до віровчення адвентистів євангельські християни ставляться з обережністю. Але, незважаючи на певні відмінності й непорозуміння, ці конфесії демонструють дотримання християнських морально-етичних цінностей і злагоджено співпрацюють.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Всеукраїнський союз церков євангельських християн-баптистів (ВСЦ ЄХБ). URL: <https://www.baptyst.com>.
2. Українська Церква Християн Віри Євангельської. URL: <http://www.chve.org.ua/>.
3. Филипчук С.В. Трансформації нових медіа християнських конфесій України. *Схід. Релігієзнавство і теологія*. 2018. № 5 (157). С. 92–98.
4. Отич О.М. Колір як емоційно-змістовий код культури. *Рідна школа*. 2017. № 1–2. С. 18–22.
5. У Броварах відзначили День Біблії. *ВСЦ ЄХБ*. 2017. URL: <https://www.baptyst.com/u-brovarah-vidznachyly-den-bibliyi/>.
6. Глава держави відвідав Дім Біблії. *ВСЦ ЄХБ*. 2019. URL: <https://www.baptyst.com/glava-derzhavy-vidvidav-dim-bibliyi/>.
7. «Розпізнати та допомогти» – конференція на Тернопільщині. *ВСЦ ЄХБ*. 2019. URL: <https://www.baptyst.com/rozpiznaty-ta-dopomogty-konferentsiya-na-ternopilshhyni/>.
8. Влада «ЛНР» заборонила діяльність євангельських церков. *ВСЦ ЄХБ*. 2018. URL: <https://www.baptyst.com/okupatsijna-vlada-zaboronyla-diyalnist-yevangelskyh-tserkov-na-luganshhyni/>.
9. Межі та можливості християнина в університеті. *ВСЦ ЄХБ*. 2018. URL: <https://www.baptyst.com/mezhi-ta-mozhlyvosti-hrystyany-na-v-universyteti/>.
10. День Біблії на Сумщині. *ВСЦ ЄХБ*. 2017. URL: <https://www.baptyst.com/den-bibliyi-na-sumshhyni/>.
11. Волинські журналісти дізналися про благодійність протестантів. *ВСЦ ЄХБ*. 2017. URL: <https://www.baptyst.com/volynski-zhurnalisty-diznalysya-pro-blagodijnist-protestantiv-foto/>.
12. У Чернівецькій області віряни прибирали прикордонну зону. *ВСЦ ЄХБ*. 2017. URL: <https://www.baptyst.com/u-chernivetskij-oblasti-desyatky-viryany-vlashtuvaly-prybyrannya-prykordonnoyi-zony/>.
13. У Рівному відкрили виставку «Реформація: від витоків до сьогодні». *ВСЦ ЄХБ*. 2017. URL: <https://www.baptyst.com/u-rivnomu-vidkryly-vystavku-reformatsiya-vid-vytokiv-do-sogodennya/>.
14. На Луганщині відкрили виставку «Реформація: 500». *ВСЦ ЄХБ*. 2017. URL: <https://www.baptyst.com/na-luganshhyni-vidkryly-vystavku-reformatsiya-500/>.
15. 2 червня – Національний день молитви за Україну. *ВСЦ ЄХБ*. 2018. URL: <https://www.baptyst.com/natsionalnyj-den-molytvy-za-ukrayinu-prohodytyme-2-chervnya/>.
16. Релігійні діячі і капелани разом благословили Україну перед нормандською зустріччю. *ВСЦ ЄХБ*. 2019. URL: <https://www.baptyst.com/religijni-diyachi-i-kapelany-razom-blagoslovyly-ukrayinu-pered-normandskoju-zustrichchu/>.
17. Всеукраїнська рада церков провела засідання в Ізраїлі. *ВСЦ ЄХБ*. 2019. URL: <https://www.baptyst.com/vseukrayinska-rada-tserkov-provela-zasidannya-v-izrayili/>.
18. Євангельські церкви підсумували роботу за рік Реформації – репортаж з урочистого Форуму. *УЦХВЕ*. 2017. URL: <http://www.chve.org.ua/ievanhelski-tserkvy-pidsumuvaly-rob/>.
19. У дев'яти областях України пройшла перша хвиля проєкту «День Служіння». *УЦХВЕ*. 2015. URL: <http://www.chve.org.ua/den-slujinnya-2/>.
20. Рішення Молитовного віче: на Майдані християни молитимуться щонеділі до виборів президента. *УЦХВЕ*. 2014. URL: <http://www.chve.org.ua/viche-2/>.
21. Церква ХВЕ міста Дубно відзначила 30-літній ювілей від дня освячення Дому молитви. *УЦХВЕ*. 2018. URL: <http://www.chve.org.ua/dubno-30-osvyachennya-domu-molytvy/>.
22. Михайло Паночко зустрівся з релігієзнавцями: розмовляли про приклад Греції, євангельські цінності та геополітику. *УЦХВЕ*. 2015. URL: <http://www.chve.org.ua/institut-filosofii-240215/>.
23. Історія виникнення Центру. *Центр Апологетичних Досліджень*. 2012. URL: <http://www.apologetika.org.ua/index.php/about-the-centre/2012-09-26-08-26-49/about-the-centre/our-history>.
24. Адвентисти сьомого дня. *Центр Апологетичних Досліджень*. URL: <http://www.apologetika.org.ua/index.php/adventists>.
25. Куриляк В.В. Вклад Джона Мак-Артура в розвиток славянських євангельських церков. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2019. Т. 30 (69). № 2. С. 30–36.
26. Evaluating Seventh-day Adventism. *The Masters Seminary Blog*. 2015. URL: <https://blog.tms.edu/evaluating-seventh-day-adventism>.